

Onbekende erfenis

Een familie- en oorlogsgeschiedenis in
dagboeken en brieven: 1933-1945

Samengesteld door Joachim Krause

Met een nawoord van Christoph Dieckmann

Vertaald door Izaak Hilhorst, Lucie Schaap
en Sylvia Wevers

ISBN 978-90-290-9254-8
ISBN 978-94-023-1089-4 (e-book)
NUR 680

Oorspronkelijke titel: *Fremde Eltern*
Omslagontwerp: Mijke Wondergem
Omslagbeeld: foto uit familiearchief
Zetwerk: Mat-Zet bv, Soest

© 2016 Sax Verlag, Markkleeberg, Deutschland
© Nederlandse vertaling 2018 Lucie Schaap, Sylvia Wevers en Izaak Hilhorst en Meulenhoff Boekerij bv, Amsterdam

Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, internet of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor mijn ouders

Inhoud

Inleiding door Joachim Krause	11
Het leven van drie burgerkinderen in de nazitijd	17
Relationele verwickelingen	21
Leeshulp	24
Proloog: Naderend onweer	27
i Opkomst en omwenteling – de nieuwe tijd (1933-1938)	33
1933	35
1934	45
1935	58
1936	86
1937	99
ii Het recht van de sterkste (1938-1941)	111
1938	113
1939	139
1940	183
1941	219
iii Het keerpunt (1941-1942)	269
1942	290
iv Geloof en twijfel (1942-1945)	351
1943	360
1944	412
1945	458
v Capitulatie (1945)	467

Epiloog: Een tweede leven 499

Begin van een nieuw leven voor Margarete en Christian na de oorlog 501

Persoonlijke reacties van de drie kinderen van Margarete en Christian na
lezing van de brieven en dagboeken (2014) 505

Dwaallicht en moeras 517

Nawoord van Christoph Dieckmann 517

Appendix 525

Uitgebreide biografieën 527

Overzicht van de belangrijkste personen uit de families Krause en

Liebelt die in de tekst voorkomen 531

Verklarende woordenlijst en afkortingen 532

Personenregister 536

Noten 538

Wat is geschiedenis? Waar speelt die zich af?

Als je een gewone historische uiteenzetting leest – waarvan je maar al te gemakkelijk vergeet dat die altijd slechts een schets van de dingen is en niet de dingen zelf – zou je haast gaan denken dat de geschiedenis zich afspeelt tussen enkele tientallen mensen die op dat moment het lot van de volken in handen hebben en wier beslissingen en daden datgene tot gevolg hebben wat later ‘geschiedenis’ heet. De geschiedenis van het huidige decennium lijkt dan op een soort schaaktoernooi tussen Hitler, Mussolini, Tsjang Kai-Sjek, Roosevelt, Chamberlain, Daladier en nog een stuk of tien andere mannen die iedereen min of meer kent. Wij anderen, anoniemen, zijn, zo lijkt het, in het beste geval objecten van de geschiedenis, pionnen in een schaakspel die blijven staan, naar voren worden gezet, worden geofferd en geslagen en wier leven, als ze dat al hebben, zich in een geheel andere wereld afspeelt, zonder relatie met wat er met hen gebeurt op het schaakbord waarop ze zonder het te weten staan.

Het zal in tegenstelling tot het bovenstaande paradoxaal klinken, maar het is niettemin een simpel feit dat de historische gebeurtenissen en beslissingen die er werkelijk toe doen zich afspelen onder ons anoniemen, in het hart van toevallige individuen, en dat ook de machtigste dictators, ministers en generaals volkomen weerloos zijn tegenover deze gelijktijdige massale beslissingen, waar de mensen zelf dikwijls onkundig van zijn. En het is een kenmerk van deze beslissende gebeurtenissen dat ze nooit zichtbaar worden als massaal fenomeen of als massale demonstratie – zodra de massa haar krachten bundelt, functioneert zij niet goed – maar altijd alleen als ogenschijnlijk persoonlijke ervaring van duizenden en miljoenen individuen.

Sebastian Haffner, 1939

INLEIDING

JOACHIM KRAUSE

Ik heb dit boek niet geschreven.

Ik heb het overgeschreven.

Tientallen jaren lang stonden bij mijn ouders op de grote zolder in een donker hoekje een paar dozen en kisten. Soms werden ze van hier naar daar geschoven. Zelfs voor ons kinderen, die normaal gesproken overal nieuwsgierig rondsnuffelden, waren ze niet interessant: pakketjes vergeelde brieven, zorgvuldig met lintjes bijeengeknoot, notitieboekjes, dagboeken, allemaal in kriebelig handschrift, lastig te ontcijferen. Ergens daartussen lag ook een ordner met oorkondes, schoolrapporten en officiële brieven...

‘Oud, van voor de oorlog’, het leek me in de jaren zestig al oneindig ver weg, en het had niets te maken met mijn dagelijkse leven, mijn hier en nu. Mijn ouders zullen wel geen tijd hebben gehad of niet hebben willen maken, om deze erfenis eens systematisch uit te zoeken. Bij elke verhuizing verhuisden de dozen mee. Toen mijn ouders waren overleden, struikelden we bij het opruimen weer over deze nalatenschap en deze keer verhuisden de dozen naar de zolder van mijn huis. Eigenlijk was het allemaal maar hinderlijke ballast.

Op een bepaald moment besloten mijn broer en zus en ik om alles nog één keer door te nemen, de paar stukken die we belangrijk vonden te bewaren en de rest weg te gooien. Een paar avonden zaten we aan de huiskamertafel te bladeren. Wat gingen de liefdesbrieven van onze ouders uit hun jonge jaren ons eigenlijk aan? Wilden, moesten, mochten we ze überhaupt wel lezen? En dan ook nog dat onleesbare gekriebel in agenda’s uit de jaren veertig?

Moeizaam uitzoekwerk. Een deel belandde meteen bij het oud papier. De stapel was aanzienlijk kleiner geworden. Wat we nog niet konden weggooiden stopten we in een zwarte tas die weer naar zolder verhuisde. Misschien zou zich ooit de gelegenheid voordoen...

Jaren later nam ik een dunne map met krantenknipsels, brieven en oorkondes ter hand die we destijds hadden gered en bladerde hem door. Hè? Wat? Interessant! Toevallig las ik een paar zinnen die me nieuwsgierig maakten en tegelijk in de war brachten. Mijn ouders: zó hadden ze dus gedacht, zó hadden ze geschreven. Het Sütterlinschrift dat ik eigenlijk nooit had kunnen en willen lezen kon ik plotseling wel ontcijferen omdat ik meer, steeds meer wilde weten. Want het ging helemaal niet alleen om liefde, om persoonlijke, alledaagse en triviale dingen. Er werd gediscussieerd en gekibbeld, over de houding ten opzichte van het nationaalsocialisme en de Joden, over de zin van de oorlog, over seksuele moraal en over geloofsvragen. En dat alles in de context van die dramatische jaren tussen 1933 en 1945.

Ik was gefascineerd. De dagboeken werden ontsloten, het gekriebel in agenda's ontcijferd en het ene na het andere pakketje brieven opengemaakt. Er ging een wereld voor me open die zeventig tot tachtig jaar terug lag. Maar de originele getuigenissen lagen voor me, onvervalst en op het moment zelf geschreven.

En ik ontdekte dat het zelfs de bedoeling was dat ik sommige stukken ooit zou lezen. Op 19 april 1945 had mijn moeder in haar dagboek geschreven: 'Misschien is het toch een goed idee om de gebeurtenissen van deze bewogen tijd vast te leggen. Als ik ooit een zoon heb, moet hij weten hoe zijn ouders in deze buitengewoon moeilijke dagen van de Duitse geschiedenis dachten, voelden en handelden. Daarom voel ik me ertoe aangezet alles wat we meemaken op te schrijven.'

Zo kwam het dat ik aan de maandenlange en vaak moeizame taak begon om de teksten te 'vertalen' en over te schrijven om ze ook voor anderen leesbaar te maken. Meer dan 1800 brieven! Vaak heb ik daaruit uiteindelijk alleen de passages opgenomen die relevant zijn voor een beeld van het tijdsgewricht.

Zo is het voorliggende boek ontstaan. Het bevat originele teksten die een inkijkje geven in het zielenleven van drie jonge Duitsers in de jaren tussen 1933 en 1945. Aan de hand van deze getuigenissen kunnen we de met elkaar verweven levensloop van de drie hoofdpersonen voor een groot deel volgen. Omdat ze in zekere zin zelf hun geschiedenis vertellen is het mogelijk hun ontwikkeling, die nauw verbonden is met de gebeurtenissen van die jaren, vrijwel live mee te beleven.

De teksten ademen de geest van een belangrijke en tegelijk verschrikkelijke fase in de Duitse geschiedenis, weerspiegeld in zeer persoonlijke verhalen. Na lezing bleef ik met kennis en inzicht, maar vooral ook met veel vragen achter:

Hoe was het mogelijk dat jonge mensen uit keurige middenklassegezin-

nen en met een gedegen (school)opleiding in een paar jaar tijd zo ‘gelijkgeschakeld’ werden?

Wat was de invloed van hun ouderlijk huis? Wat de bijdrage van hun school en de jeugdorganisaties? Welke rol speelden hun ervaringen in de Arbeidsdienst en de *Wehrmacht*? Was het het sociale milieu dat in de sfeer van de grote omwenteling na de crisisjaren en door de enorme, theatrale manifestaties in de vroege nazitijd een onweerstaanbare aantrekkingskracht uitoefende?

Hoe zouden mijn ouders de dramatische veranderingen hebben verwerkt waar ze door de ‘ineenstorting’ – innerlijk en uiterlijk – van 1945 in terecht kwamen? De zinloosheid en de verwoestingen van de verloren oorlog? De confrontatie met de daadwerkelijke omvang van de misdaden van het nazi-regime? De bezetting? Vergeten? Verdrongen? Of heeft het hen levenslang achtervolgd?

Ik heb mijn ouders helemaal opnieuw leren kennen. Soms heeft het lezen van hun brieven en dagboeken me verward, soms gechoqueerd, soms heeft het ertoe bijgedragen dat ik hen alsnog begreep.

Ik kan het hun niet meer vragen. Hun papieren nalatenschap zat helaas te lang verstopt in de grote zwarte tas, helemaal achter op zolder. Nu kunnen alleen deze brieven en aantekeningen me nog iets vertellen over het lot van mijn ouders in die noodlottige jaren van de Duitse geschiedenis.

Oorspronkelijk was het de bedoeling de vondsten uit de zwarte tas alleen toegankelijk te maken voor de kleine kring van de familie. Uiteindelijk had ik echter zo veel interessant materiaal verzameld dat ik aan een andere mogelijkheid begon te denken: zouden deze verhalen ook voor buitenstaanders geen nieuwe ingang kunnen zijn van die al lang vervlogen jaren die nog steeds hun stempel op onze samenleving drukken? Moesten we misschien toch aan een boek denken?

Ik heb er lang mee geworsteld en ook in de familie hebben we nagedacht en gediscussieerd. Het was natuurlijk een waagstuk om met de problematische en vaak ook intieme verhalen van mensen uit onze eigen familie in de openbaarheid te treden. Zou hun aanzien er niet door worden beschadigd en besmeurd? Was het te verantwoorden om ze alleen vanuit het perspectief van deze donkere jaren te laten zien? Aan de andere kant waren zij het zelf die aan het woord kwamen, in authentieke getuigenissen: precies zo hadden ze destijds gedacht, gevoeld en geschreven. Gedachten van een bepaald moment, telkens aan een bepaalde persoon gericht, waarbij ze gevangenzaten in hun concrete situatie en in het denken van de heersende tijdgeest. De nagelaten teksten

weerspiegelen hoe zijzelf hun leven zagen of wilden zien.

Dat ik mijn ouders na de oorlog heel anders heb meegemaakt, dat ze toen andere waarden koesterden en hun ervaringen uit de jaren daarvoor op een heel andere manier beoordeelden, blijft ook waar. En het hoort net zo bij hen als het tweede deel van hun leven. Maar dat is stof voor een volgend verhaal.

Het leven van drie burgerkinderen in de nazitijd

Voor de gezinnen over wie het in de voorliggende teksten gaat, liep met het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in 1914 ‘de goede oude tijd’ ten einde.

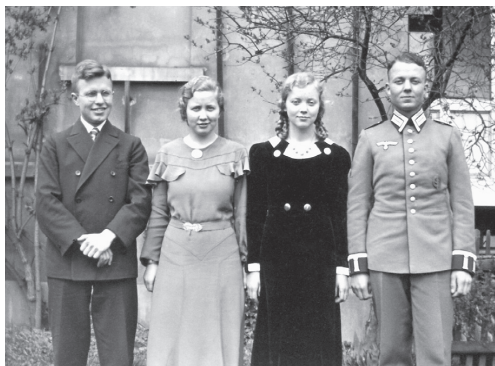
In 1933 vestigde natuurkundeleraar Willibald Krause zich met zijn vrouw Dorothea in het industriestadje Meerane in Nedersachsen (in het zuiden van de voormalige DDR), waar hij tot 1945 les gaf op de plaatselijke middelbare school. De laatste jaren maakte hij zich ook verdienstelijk als natuurliefhebber en heemkundige in de regio Meerane. Het gezin woonde in een huurhuis.

In 1914 werd hun eerste zoon geboren: Christian Krause, mijn vader. Een jaar later hun tweede zoon, Helmut. In 1917 en 1921 kregen ze twee dochters, Irmgard en Dora.

Uit documenten blijkt dat Willibald Krause sinds/vanaf 1933 lid was van de NSDAP.¹ In de jaren daarna was hij ook lid van de SA² en andere nationaalsocialistische organisaties.

De ouders Dorothea en Willibald Krause

Van links naar rechts: Christian, Irmgard, Dora en Helmut, 1936

Christian zat zes jaar op school in Meerane. In 1927 stuurden zijn ouders hem naar kostschool, de *Fürstenschule St. Afra* in Meißen. Leerlingen uit gezinnen die het niet breed hadden konden daar een zogeheten *Freistelle* krijgen: ze hoefden geen schoolgeld te betalen. In 1933 deed hij eindexamen. Dat hij juist naar deze school ging, een klassieke opleiding met Latijn, Grieks en Hebreeuws, was het gevolg van zijn al vroeg uitgesproken wens om predikant te worden, naar het voorbeeld van zijn grootvader Johannes Köhler. Al sinds eind jaren twintig was Christian lid van de conservatief-nationalistische *Verein für das Deutschtum im Ausland* (VDA). In het zomersemester van 1933 begon hij zijn studie theologie aan de Universiteit van Leipzig. Maar al snel twijfelde hij sterk aan zijn keus voor dit beroep en deze levensweg. Hij meldde zich in 1934 vrijwillig voor een jaar bij de *Reichswehr* (die al snel werd omgedoopt tot *Wehrmacht*) en kreeg in Dresden een opleiding tot radiotelegrafist. In de herfst van 1935 zette hij zijn theologiestudie toch voort. Door een semester in het buitenland, in Zürich, de blik van ‘buiten’, werden hem de ogen geopend voor de vele problematische ontwikkelingen in Duitsland en werd zijn blik kritischer. In het studiesemester daarna in Erlangen trad hij toe tot de *Bekennende Kirche* (Belijdende kerk) en nam hij – zeer tegen de zin van zijn bezorgde ouders – deel aan acties waarin kritiek werd geuit op het nationaalsocialisme. Toch was Christian absoluut geen verzetsheld. Hij zocht meer naar een manier om zijn christelijke geloof in overeenstemming te brengen met de dynamiek van de nationaalsocialistische ‘nieuwe tijd’. Ook zijn werk in een inrichting voor geestelijk en lichamelijk gehandicapten, waar hij in 1938-1939 een aantal maanden verzorger was, had een bepalende invloed op hem, waardoor hij nog meer afstand nam van de nationaalsocialistische ideologie.

Nadat hij zijn studie in Leipzig had afgerond, nam Christian in 1938 deel aan de bezetting van het Sudetenland door de Wehrmacht. Vanaf september 1939 liep hij vier maanden stage bij een predikant in een gemeente van de Bekennende Kirche in Machern bij Wurzen.

In januari 1940 werd Christian opgeroepen voor de Wehrmacht. Na eerst in de buurt van Wenen als instructeur te hebben gewerkt, nam hij in 1941 deel aan de veldtocht tegen de Sovjet-Unie. In 1942 ontliet hij ternauwernood de slag bij Stalingrad. In de daaropvolgende jaren werd hij ingezet in de Oekraïne, Macedonië, Albanië en voor een lange periode nogmaals in Wenen, totdat hij naar het westelijk front werd gestuurd. In april 1945 raakte hij, met de rang van eerste luitenant, in Amerikaanse krijgsgevangenschap.

Ook in de oorlog bewaarde Christian een kritische afstand tot de nazi-ideologie en betreurde hij de onmenselijkheden van oorlog.